

Александар Раковић

**ЈУГОСЛАВИЈА И
НАТУРИСТИЧКА КУЛТУРА**

Издавач
Catena mundi

Библиотека
Прећутано слово,
Пето коло, књига пета

Аутор
Александар Раковић

Наслов
ЈУГОСЛАВИЈА И НАТУРИСТИЧКА КУЛТУРА

Рецензенти
проф. др Љубодраг Димић, академик САНУ
Филозофски факултет Универзитета у Београду

проф. др Предраг Ј. Марковић, научни саветник
Институт за савремену историју, Београд

др Миша Ђурковић, научни саветник
Институт за европске студије, Београд

Директор
Бранимир Нешић

Извршни уредник
Никола Маринковић

Редакција
Марија Мијалковић, Невена Жупањац,
Владимир Мијалковић, Владимир Димитријевић

Штампа
Рi-press, Пирот

Тираж
700

АЛЕКСАНДАР РАКОВИЋ

ЈУГОСЛАВИЈА И
НАТУРИСТИЧКА
КУЛТУРА

CATENA MUNDI

Београд, 2020.

ПРЕДГОВОР

Истраживање за тему *Југославија и натуралистичка култура* започето је током рада на рукопису *Рокенрол у Југославији 1969–1980*. као наставка историје југословенског рокенрола коју сам покренуо монографијом *Рокенрол у Југославији 1956–1968. Изазов социјалистичком друштву* (Београд: Архипелаг, 2011). Сматрао сам, наиме, да се хипи нагота и натурастичка нагота могу објединити кроз седамдесете године 20. века и засводити кроз тему *Рокенрол у Југославији 1969–1980*. Међутим, истраживања и писање су ме довели до закључка да се и у тој деценији ради о две сасвим одвојене појаве.

Наиме, натурастичка нагота се ни током седамдесетих није прожимала са хипи наготом. Рокенрол контракултура с краја шездесетих и почетка седамдесетих само је понегде на Западу прокрчила пут за натураizam на јавним просторима, али то није случај са Савезном Републиком Немачком, Француском и Југославијом где је масовна натурастичка нагота стигла знатно раније. Притом, хипи нагота се испољавала у перформансима, на музичким фестивалима и кроз авангардно позориште, а натурастичка нагота углавном у комерцијалним клубовима и камповима затвореног карактера, који су каткад прерастали у натурастичке центре, а ређе и у натурастичке градове. Хипи нагота је била део омладинске сексуалне револуције, а натурастичка нагота тицала се здравог живота у што природнијем амбијенту. Хипици нису имали новца да бораве у натурастичким одмаралиштима, а ни интересовања, будући да су натурасти тамо углавном боравили у породичном окружењу.

За историчара, наравно, не сме бити табу тема, а нарочито не када је реч о важним друштвеним феноменима који су обележили време. Натуризам је ударио важан печат епохи Хладног рата. Југославија је по натуразму, иако социјалистичка земља, била врло препознатљива у свету. Стога сам додатно за ову тему истражио период од почетка педесетих до почетка деведесетих – од отварања социјалистичке Југославије за натуразам до самог краја натуразма у тој држави односно разбијања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Дакле, монографија *Југославија и напуристичка култура* обухвата четири деценије развоја натуразма у социјалистичкој Југославији, а с кратким освртом на почетке натуразма у време Краљевине Југославије. Прва је књига која се по ширини и дубини бави натуразмом на читавом простору Југославије у укупном временском опсегу од 1953. до 1991.

За тему *Југославија и напуристичка култура* у Архиву Југославије истражен је фонд Туристичког савеза Југославије у ком се поред грађе Туристичког савеза Југославије налазе и делови грађе Општег удружења туристичке привреде Југославије и од 1986. и обновљеног Савезног комитета за туризам. Истражени су штампа и периодика Туристичког савеза Југославије, Општег удружења туристичке привреде Југославије, Туристичког савеза Хрватске и Удружења туристичких стручњака Србије. Поред тога, истражени су југословенска туристичка штампа, хотелско-туристичка и угоститељска штампа, забавна штампа, еротска штампа, политичка штампа, верска штампа и дневна штампа. Односно, укупно су истражене 43 новине, ревије и часописа који су излазили у југословенским социјалистичким републикама: Србији, Хрватској, Словенији, Црној Гори и Босни и Херцеговини. Томе је додата и једна америчка ревија.

Консултована је бројна научно-стручна литература о натуразму и туризму која је објављена у Југославији, Србији, Хрватској, Немачкој, Италији, Сједињеним Америчким Државама, Канади и Аустралији. Ова литература тиче се, поред осталог, развоја и утицаја немачког натуразма од почетка 20. века, затим

развоја натурастичке културе у западном свету, а с тим у вези посебно је важна експлозија натуразма у Француској која је социјалистичкој Југославији, када је реч о натурастичкој понуди, била једини такмац. Затим, коришћена је и историографска, правна и друга научна литература. На крају, употребљени су и водичи, каталози, брошуре, проспекти и друго.

Књигу *Југославија и натурастичка култура* чини пет поглавља. Прво поглавље је уводно и тиче се историје натуразма, нудизма и натурастичке културе широм света у 20. веку. Наредна три поглавља се баве историјом натуразма у Југославији, а подељена су по деценијама. У тим поглављима су дата и објашњења која се тичу развоја југословенског туризма, као и стварања и развоја друштвеног оквира за афирмативно тумачење јавне наготе у култури. Последње поглавље говори о утицима иностраних натураста, организацијама и деловању југословенских натураста, социјалној структури натураста у југословенским камповима.

С тим у вези јасно је да је натуразам у социјалистичкој Југославији доживео процват захваљујући интеракцији намера западнонемачких натураста који су желели да уживају на сунчаном Јадранском мору, њихових туристичких агенција и југословенских хотелско-туристичких предузећа који су у томе видели добру зараду, југословенског друштва у којем је од друге половине шездесетих па до почетка деведесетих у јавној сфери посебно популарисана женска нагота (филм, позориште, штампа) и отворености Југославије према западним културним вредностима које се нису косиле са самоуправним социјализмом. Начела организоване натурастичке културе била су притом у складу с југословенском политиком несврставања: пацифизам, антисегрегационизам и антиколонијализам.

Посебно захваљујем рецензентима: професору др Љубодрагу Димићу, академику САНУ, др Предрагу Ј. Марковићу, научном саветнику, и др Миши Ђурковићу, научном саветнику. Веома сам захвалан Бранимиру Нешићу, директору ИК *Catena mundi*, јер је и ова моја књига објављена за ту врло важну српску издавачку кућу. Велику захвалност дугујем и својој породици:

супрузи Јовани, ћерки Тамари и сину Илији. Јована је чврсто уз мене и када пишем о изричито тешким темама српске историје, али и када се бавим захтевним темама популарне културе.

А. Р.

ЗАКЉУЧАК

Натуризам је на јадранска острва Краљевине Југославије стигао 1934. или коју годину пре са аустријским натурастима који су летовали на Рабу и Корчули. Аустријски натурасти су, с још неким иностраним натурастима, у сасвим малом броју летовали на Јадранском мору до 1940, када је и окончан тај претпочетак натуразма у Југославији. Њихов боравак не би у историјском смислу ни био битан да социјалистичка Југославија после Другог светског рата и сукоба са Информбироом није постала – раме уз раме с Француском – лидер европске, па и светске натурастичке наготе.

Аустријски натурасти, који су пре рата боравили на југословенским острвима, вратили су се 1953. у мањем броју на јадранску обалу Југославије, а новим социјалистичким властима је одговарало да се на Западу што више популарише југословенска туристичка понуда. Поред аустријских натураста, на изоловане плаже Југославије стизали су од тада и немачки натурасти. Сасвим интересантно је да су међу њима били и они који су, током службе у нацистичкој војсци на простору окупиране Југославије, стицали сазнања о сунчаној јадранској обали. Нови почетак натуразма у Југославији посебно осликава 1956. и натурастичке плаже на Рабу и острву Јеролим код Хвара које су постале стециште масовног натуразма. То не значи да немачки и аустријски натурасти нису долазили и другде, на што изолованија места, али су Раб и Јеролим постали реклама за Југославију, чак и у време када натурасти још нису били радо виђени гости.

Узлет натуразма у Југославији почиње 1961, када је острвце Коверсада код Врсара постало натурастичка оаза, сасвим изолована од других туриста. Мали камп на Коверсади који је деловање започео с тек десетак шатора добио је у иностраној туристичкој штампи тако велики публицитет да су натурасти из године у годину стизали у све већем броју из СР Немачке, Аустрије, Италије и других земаља. На примеру Коверсаде показала се и погодност Истре која је била близу туристима, али и натурастима, из околних западних земаља. Остали делови приморја постали су странцима доступнији од 1965, када је отворена Јадранска магистрала, која је водила с краја на крај југословенске обале. Безвизни режим уласка у Југославију, остварен с многим земљама, био је права погодност за туристе.

У другој половини шездесетих острво Коверсада и суседна обала били су обједињени натурастичким кампом „Коверсада“, који је поред простора за кампере добио и дунгалове. Десет успешних година „Коверсаде“ довело ју је до важног признања – одржавања Тринаестог конгреса Међународне натурастичке федерације (1972) – а поред „Аните“ и „Коверсаде“, од стране председника Међународне натурастичке федерације исказане су јавно речи подршке социјалистичкој Југославији, њеном друштвеном уређењу и вредностима за које се залагала: пацифизам, антисегрегационизам и антиимперијализам. То су, иначе, била и начела међународног натуразма, којима се придодавао и здрав начин живота, у складу са природом.

На трагу успеха натурастичког кампа „Коверсада“, који је деловао у оквиру ХТП „Анита“ из Врсара, у Истри су крајем шездесетих и у првој половини седамдесетих ницали један за другим натурастички кампови у Ровињу („Валалта“ и Монсена“), Поречу („Соларис“, „Истра“ и „Улика“) и Пули („Кажела“ и „Марлера“). Њих су попуњавали инострани натурасти, који су стизали преко страних туристичких агенција. Западнонемачке туристичке и натурастичке агенције, ређе и француске, су дугорочно на пет или десет година закупљивале све капацитете појединих југословенских натурастичких кампова.

За разлику од Истре, где су током седамдесетих доминирали натурастички кампови који су израстали у натурастичке центре, а „Коверсада“ у натурастички град, у Кварнеру и Далмацији натурастичка понуда била је више оријентисана на хотеле и организоване плаже. Странци су такође закупуљивали капацитете натурастичких хотела „Пунта Скала“ код Задра, „Алан“ у Стариграду Пакленици, „Миран“ у Пировцу код Водица, „Рускамен“ код Омиша и „Осмине“ у Сланом. И на натурастичком острву Ада Бојана, у Црној Гори, скоро искључиво су гости били странци, а тек покоји Југословен.

Стога је сасвим разумљиво што је југословенска пропаганда натуразма била знатно слабија од пропаганде иностраних агенција – посебно из СР Немачке – чији су успеси пунили натурастичке капацитете у Југославији. С тим у вези југословенске туристичке агенције нису имале никакав интерес за југословенске натурасте. Притом, не постоји ниједан стратешки документ Југославије за развој натурастичке понуде. Нису га израдили ни Туристички савез Југославије, ни Опште удружење туристичке привреде Југославије, ни Савезни комитет за туризам. Кључни актери догађа, туристички и натурастички посленици, потврђивали су у својим накнадним сведочанствима да није постојала никаква југословенска стратегија за натуразам.

Развој натуразма у Југославији одвијао се, дакле, без плана и наметнули су га странци. Упркос тој стихији, натуразам у Југославији је током седамдесетих експлодирао услед интеракције повољних друштвених околности за јавну наготу, домаћих хотелско-туристичких, угоститељских и привредних предузећа која су у натуразму видела извор огромне зараде, западних туристичких агенција које су на томе такође веома добро зарађивале и западних натураста – највише из немачког говорног подручја – којима се веома допала југословенска обала и топла медитеранска средина.

Друштвена клима у југословенском социјалистичком друштву била је таква да је јавна нагота, посебно женска, од краја шездесетих промовисана на филму, у позоришту, у штампи и рокенрол култури. Притом, јавна нагота је до краја осамдесетих

освојила све што се може освојити. С тим у вези, натураizam у Југославији био је симпатисан посебно од стране београдске и загребачке забавне штампе, а праћен, толерисан и неосуђиван у туристичкој, политичкој и дневној штампи. Једини институционални критичар натураизма у Југославији била је Римокатоличка црква, посебно Црква у Хрвата, и за то је уложила знатне напоре. Но, то није имало никаквог утицаја на партијске, републичке и државне структуре југословенског друштва.

Социјалистичка Југославија је видела натураizam као промоцију свог отвореног самоуправног система, али је још више у њему видела прилику за добру зараду. Високи републички и локални функционери свечано су отварали нове туристичке капацитете, а за ту пригоду су бирани чак и важни дани из социјалистичке револуције. Тек 1978. нудизам је законски нормиран у Социјалистичкој Републици Хрватској, а до тада је све зависило од толеранције општинских органа. Но, тог уважавања било је напретек. Локалне власти су давале препоруке органима реда и локалном становништву да у сваком смислу толеришу натураисте којих је током седамдесетих било посвуда, чак и на местима где испољавање нагоде није било дозвољено. Локално становништво се брзо навикавало на натураисте, а имало је и финансијске користи од њиховог боравка.

Притом, јавно се говорило, а врло често то и наглашавало, да су инострани натураисти боље платежне моћи од других иностраних туриста. Међутим, анкете су показивале да није тако јер су натураисти који су долазили на летовање у Југославију били углавном из средње или радничке класе. Њихова платежна моћ није могла бити превисока. Пуно је писано и о томе да су инострани натураисти долазили породично, а анкете потврђују да је натураizam у Југославији заиста био породичног типа. У том смислу Југославија је заостајала за Француском где се у појединим већим туристичким средиштима свашта догађало.

Југославија је у седамдесетим и осамдесетим имала највише туристичких центара, кампова, хотела и плажа у Европи, али је Француска у осамдесетим имала више туристичких гостију јер су њени центри били већег капацитета. Има мишљења да је

у Југославији током седамдесетих и осамдесетих летовало око милион натуралиста годишње. Међутим, када се све чињенице укрсте, није убедљиво да је поред око 320.000 натуралиста који су годишње летовали у организованом натуралистичком смештају, могло бити чак још 680.000 натуралиста који су годишње летовали у другим смештајима, а махом се купали и сунчали на дивљим плажама. Тако велики број натуралиста ван организованих капацитета не би могао остати неприметан. Та бројка од милион натуралиста на југословенској обали служила је очито као важна реклама за Југославију. Највероватније је да је у просеку 25% иностраних туриста годишње на југословенској обали било натуралистичке оријентације.

Тачан број натуралиста на југословенској обали није могуће утврдити. Сигурно је да је током седамдесетих у Југославију долазило више од пола милиона натуралиста годишње, а није немогуће да су бројке достигале и коју стотину хиљада више, па би чак оптимистичније процене за најуспешније сезоне седамдесетих износиле око 800.000 натуралиста годишње. Почетком осамдесетих дошло је до стагнације, па после до опадања броја иностраних натуралиста у југословенским средиштима. Иностране туристичке агенције су 1985. бележиле пад интересовања за југословенску натуралистичку понуду. Неки натуралистички центри на Јадрану су већ средином осамдесетих примали одевене госте јер нису имали довољну попуњеност натуралистима. Крајем осамдесетих у Југославији је годишње летовало до 400.000 натуралиста, па можда и нешто више. Но, пад у односу на седамдесете је очит. За то постоје разлози везани за општу кризу туризма у Југославији, али и за посебну кризу натурализма у Југославији.

Наиме, Југославија је од 1966. до 1970. имала висок раст иностраног туристичког промета, девизног прилива и смештајних капацитета, чему је поговала добра економска ситуација. Такав раст трајао је до 1975, када је и због југословенских пропуста почела стагнација: недовољне изградње капацитета, оскуднијих подстицајних мера и недостатка добре организације услуга. Економска криза је притом била у чврстој вези и са политичким сукобима унутар Југославије, који су након

усвајања Устава СФРЈ из 1974. довели до стварања осамостаљених републичких економија. У Југославији су од 1980. расли инфлација и инострани дуг, па су поред осталог и приходи од туризма коришћени за покривање високих дугова према иностранству, а не за развој туристичке привреде и капацитета. Овим неповољним економским токовима је од 1980. тумачено даље заостајање у расту туризма и приходима од туризма у односу на Шпанију, Италију и Грчку.

У тим новонасталим околностима опште кризе туризма, још су били видљивији пропусти југословенске понуде у пољу натурализма. Посебно су се могли уочити: 1. недостатак плана, стратегије и циља за побољшање квалитета услуга; 2. крута организација натурастичких кампова; 3. инострана конкуренција посебно у старом ривалу Француској, новонасталој претњи Шпаније, али и бројнијем окретању западнонемачких натураста својим клупским и језерским капацитетима; 4. дивље плаже Југославије, којих је било на хиљаде, где су натурасти неупоредиво мање доприносили туристичкој привреди; 5. топлес и друге нове појаве; 6. политичка криза од средине осамдесетих: догађаји на Косову и Метохији, Антибирократска револуција у Црној Гори, наговештаји сукоба у Крајини, почетак Грађанског рата у Југославији и распад земље. С тим у вези с 1991. омеђава се крај натурастичке културе у социјалистичкој Југославији која је у вихору рата престала да постоји.

Током трајања СФРЈ, југословенска натурастичка друштва исказивала су намеру да буду од друштвене користи за самоуправну заједницу у пољима физичке и здравствене културе, заштите животне средине, туристичке пропаганде, опште-народне одбране и друштвене самозаштите. Међутим, за ове њихове амбиције само је узгредно било слуха у југословенској јавности, а југословенска натурастичка друштва нису постигла довољну бројност да би квантитет чланства дао и квалитет. Југословени су чинили само 1% натураста на југословенској обали Јадрана. Према југословенским натурастима извесно је у њиховим локалним срединама било предрасуда, а ни они Југословени склони натуразму нису о томе чули од домаћих

натуристичких друштава, већ су о тој појави на јадранској обали обавештени из средстава јавног информисања.

С тим у вези, југословенска натурастичка друштва остала су од 1972. до 1991. на самој маргини феномена туризма у Југославији. Чак ни натурастички кампови на јадранској обали Југославије нису били заинтересовани за домаће туристе јер су им дражи гости били странци који су доносили девизне приходе. Стога југословенски туристи нису створили форму нити битне друштвене групе нити икаквог културног покрета.

Југословенска натурастичка друштва имала су највише успеха у ширењу натурастичких идеја по континенталним деловима Југославије, где су се окупљали на рекама, језерима, бањама и базенима, да би врхунац тих активности било отварање званичних натурастичких кампова и плажа у тим деловима земље. Успехом се могу оценити и скупови које су југословенска натурастичка друштва организовала ради дружења са аустријским, италијанским, а потом и са западнонемачким и мађарским туристима, али то је имало значај за њих, не и друштвену важност од које би било користи за Југославију.

SUMMARY

Aleksandar Raković,
Yugoslavia and the Naturist Culture,
Belgrade: Catena mundi 2020, 342 pages

Naturism arrived on the Adriatic islands of the Kingdom of Yugoslavia in 1934 or a few years earlier, with Austrian naturists who spent their summers on the islands of Rab and Korčula. A very limited number of Austrian and some other foreign naturists spent their summers on the Adriatic Sea through 1940, when the beginnings of naturism in Yugoslavia came to an abrupt end. Their stay would not have been important historically had socialist Yugoslavia – side by side with France – not become the leader of European and even world naturist nudity following World War II and Yugoslavia's subsequent conflict with the Soviet Union.

The Austrian naturists that had stayed on the Yugoslav islands before the war returned to Yugoslavia's Adriatic coast in small numbers in 1953, and it was advantageous for the new socialist authorities to make the Yugoslav tourist offer as popular as possible in the West. In addition to Austrian naturists, at that time German naturists also started arriving on the isolated beaches of Yugoslavia. It is quite interesting that among them were those who had gained some knowledge about the sunny Adriatic coast during their service in the army of Nazi Germany in parts of occupied Yugoslavia. The year 1956 marked the true new beginning of naturism in Yugoslavia, especially on the beaches of Rab and the islet of Jerolim near Hvar, which became the hotspots of naturism on a mass scale. This does not mean that the German and Austrian naturists did not go elsewhere, to more isolated places, but Rab and Jerolim became the

showcase for Yugoslavia, even when naturists were still not very welcome guests.

The upsurge of naturism in Yugoslavia began in 1961, when the islet of Koversada, near Vrsar, became a naturist oasis, completely isolated from other tourists. The small camp on Koversada, which started operating with only a dozen tents, received such huge publicity in the foreign tourist press that large numbers of naturists started literally pouring in from the Federal Republic of Germany, Austria, Italy, and other countries. The example of Koversada also showed the convenience of Istria, which was a close destination for tourists and naturists from neighboring western countries. Other parts of the Yugoslav coast became more accessible for foreign tourists as of 1965 with the opening of the Adriatic Highway, leading from one end of the Yugoslav coast to the other. Yugoslavia's visa-free regime with many countries was also a real convenience for tourists.

In the second half of the 1960s, the islet of Koversada and the neighboring coast were united by the Koversada Naturist Camp, which, in addition to space for campers, also featured bungalows. Ten successful years of Koversada resulted in this camp gaining important recognition - hosting the 13th Congress of the International Naturist Federation (1972) - and in addition to camp Koversada, the President of the International Naturist Federation publicly expressed support for socialist Yugoslavia, its social order and advocated values of pacifism, anti-segregation, and anti-imperialism which were, in the same time, important parts of Yugoslav state ideology. These happened to coincide with the principles of international naturism, to which a healthy way of life in harmony with nature, was also added.

Following the success of the Koversada Naturist Camp, which operated within the Hotel Tourist Company Anita from Vrsar, in Istria in the late sixties and the first half of the seventies, one after another naturist camps sprang up in Rovinj (Valalta and Monsena), Poreč (Solaris, Istra and Ulika) and Pula (Kažela and Marlera). They were occupied by foreign naturists, who arrived through foreign travel agencies. West German and some French tourist and naturist

---

agencies leased all the capacities of certain Yugoslav naturist camps in advance for periods of up to five or ten years.

Unlike in Istria, where during the 1970s naturist camps thrived and grew into naturist centers, even turning Koversada into a naturist city, in the Bay of Kvarner and further south in Dalmatia the naturist offer was more oriented toward hotels and organized beaches. Foreigners also rented the capacities of naturist hotels such as Punta Skala near Zadar, Alan in Starigrad Paklenica, Miran in Pirovac near Vodice, Ruskamen near Omiš, and Osmine in Slano. And on the naturist island of Ada Bojana in Montenegro, the guests were almost exclusively foreign, with only a few Yugoslavs.

Therefore, it is quite understandable that Yugoslav naturism marketing was much weaker than the promotion of foreign agencies – especially from the Federal Republic of Germany - whose successes filled the naturist capacities in Yugoslavia. In this regard, Yugoslav travel agencies had no interest in Yugoslav naturists. At the same time, Yugoslavia never made any strategic document for developing the naturist offer. It was not made by the Yugoslav Tourist Association, the General Association of the Tourist Economy of Yugoslavia, or the Federal Committee for Tourism. The key protagonists representing tourist and naturist organizations confirmed in their subsequent testimonies that Yugoslavia had no strategy for naturism.

Therefore, the development of naturism in Yugoslavia happened without a plan and was imposed by foreigners. Despite this element, naturism in Yugoslavia exploded during the 1970s due to the interaction of favorable social circumstances for public nudity, domestic hotel-tourism, catering and business companies, which saw naturism as a source of major income, western travel agencies that also earned very well and western naturists - mostly from the German-speaking area, who really liked the Yugoslav coast and the warm Mediterranean environment.

The social climate in Yugoslavia's socialist society was such that public nudity, especially for women, had been promoted in cinema, theater, in the press, and in the rock and roll culture since the late 1960s. At the same time, public nudity won everything that could be

won by the end of the 1980s. In this regard, naturism in Yugoslavia was especially approved by the Belgrade and Zagreb magazines, and followed, tolerated, and not condemned in the tourist, political, and daily press. The only institutional opponent of naturism in Yugoslavia was the Roman Catholic Church, especially in Croatia, and it made considerable efforts to criticize it. However, this had no effect.

Socialist Yugoslavia saw naturism not only as a promotion of its open system of self-management, but even more so as an opportunity for good profit. Senior republic and local officials ceremoniously opened new naturist facilities, and even important dates from the socialist revolution were chosen for such occasions. It was not until 1978 that nudism was legally regulated in the Socialist Republic of Croatia, and until then everything had depended on the tolerance of the local community. And that respect was in abundance. The local authorities made recommendations to law enforcement authorities and the local population to tolerate naturists in every sense, who were everywhere during the 1970s, even in places where nudity was not allowed. The local population quickly got used to naturists, and at the same time benefited financially from their stay.

At the same time, it was said publicly and emphasized very often that foreign naturists had better purchasing power than other foreign tourists. However, surveys showed that this was not the case because naturists who came to Yugoslavia for their summer vacations were mostly middle-class people. Their purchasing power could not be too high. Much has been written about the fact that foreign naturists came as family units, and surveys confirm that naturism in Yugoslavia was really a family type of vacation. In that sense, Yugoslavia lagged behind France, where everything was happening in some larger naturist centers.

Yugoslavia had the greatest number of naturist centers, camps, hotels, and beaches in Europe in the 1970s and 1980s, but France had more naturist guests in the 1980s because its centers had a larger capacity. Some people believe that about a million naturists per year spent their summers in Yugoslavia during the 1970s and 1980s. However, when all the facts are cross-referenced, it does not make sense that in addition to about 320,000 naturists who spent

their summers in organized naturist accommodation, there would be as many as 680,000 naturists who spent their summers in other accommodations and mostly bathed and sunbathed on wild beaches. Such a massive number of naturists outside of organized capacities could not go unnoticed. The number of 1 million naturists on the Yugoslav coast obviously served as an important promotion campaign for Yugoslavia. It is most likely that on the average, 25% of all foreign tourists on the Yugoslav coast per year were naturists.

The exact number of naturists on the Yugoslav coast cannot be determined exactly. It is certain that during the 1970s more than half a million naturists came to Yugoslavia every year and it is not impossible that the numbers reached a few hundred thousand more, so even more optimistic estimates for the most successful seasons of the seventies would be around 800,000 naturists a year. At the beginning of the eighties, there was some stagnation, followed by a decrease in the number of foreign naturists in Yugoslav centers. In 1985, foreign travel agencies recorded a decline in interest in the Yugoslav naturist offer. In the mid-eighties some naturist centers on the Adriatic coast had already started receiving textile guests because they did not have enough naturists. At the end of the 1980s, up to 400,000 or perhaps even more naturists spent their summer vacations in Yugoslavia. But the decline from the 1970s was obvious. Reasons for this had to do with the general crisis of tourism in Yugoslavia, but also with the specific crisis of naturism in Yugoslavia.

Namely, from 1966 to 1970, Yugoslavia had a high growth of foreign tourist traffic, foreign exchange inflow, and accommodation capacities, which was a favorable result of the good economic situation. That growth lasted until 1975, when it began to stagnate due to Yugoslav shortcomings: insufficient building of facilities, more limited incentives, and a lack of good organization of services. The economic crisis was also strongly impacted by the internal political conflicts in Yugoslavia, which, after the adoption of the Constitution of 1974, led to the creation of independent economies in each socialist republic. Inflation and foreign debt had been rising in Yugoslavia since 1980, so, among other things, revenues from tourism were used to cover the country's considerable foreign debt instead of

developing a tourism economy and the necessary capacities. These unfavorable economic trends explained the further stagnation in tourism growth and revenues in the period after 1980 relative to Spain, Italy, and Greece.

In these new circumstances of the general crisis of tourism, the inadvertences of the Yugoslav offer in the field of naturism became even more visible, especially the following: 1) No plan, strategy, or goal for improving the quality of services; 2) A rigid organization of the naturist camps; 3) Competition from abroad, especially from the old rival, France, plus a new „threat“ from Spain, but also as a result of increasing numbers of West German naturists turning to their own club and lake capacities; 4) The existence of thousands of wild beaches in Yugoslavia, where naturists contributed very little to the tourist economy; 5) Topless and other new phenomena; 6) The political crisis of the mid-1980s: the events in Kosovo and Metohija, the anti-bureaucratic revolution in Montenegro, the hints of conflict in the Krajina, the beginning of the civil war in Yugoslavia and the country's disintegration. The year 1991 marks the demise of the naturist culture in socialist Yugoslavia, which came to an end in the maelstrom of war.

During the lifetime of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Yugoslav naturist societies expressed their intention to be a social benefit to the self-managed society in the fields of physical and health culture, environmental protection, tourist propaganda, public defense, and social self-protection. However, the Yugoslav public heard these ambitions only parenthetically, and Yugoslav naturist societies did not achieve sufficient enough numbers to turn the quantity of membership into quality. Yugoslavs made up only 1% of the naturists who came to the Adriatic coast of Yugoslavia. According to the Yugoslav naturists, there were certainly prejudices in their local communities, and even those Yugoslavs inclined to naturism did not hear about it from domestic naturist societies but were informed about that phenomenon on the Adriatic coast from the media.

In this regard, Yugoslav naturist societies remained on the margins of the phenomenon of naturism in Yugoslavia from 1972

to 1991. Not even the naturist camps on Yugoslavia's Adriatic coast were interested in hosting domestic naturists because their favorite guests were foreigners who brought in foreign currency profits. Therefore, Yugoslav naturists did not create any important social group or any cultural movement.

Yugoslav naturist societies had the most success in spreading naturist ideas in the continental parts of Yugoslavia, where they gathered on rivers, lakes, health spas, and swimming pools, and the culmination of these activities was the opening of official naturist camps and beaches in those parts of the country. Meetings organized by Yugoslav naturist societies to socialize with Austrian, Italian, and later with West German and Hungarian naturists, can also be viewed as a success. However, this was significant for them, but had no social significance that would benefit Yugoslavia.

Књига је настала у оквиру пројекта „Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници“ (47027) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	5
НАТУРИЗАМ, НУДИЗАМ	
И НАТУРИСТИЧКА КУЛТУРА	9
- Натуризам и нудизам у свету	9
- Натуристичка култура	25
ПЕДЕСЕТЕ И ШЕЗДЕСЕТЕ.....	31
- Туризам, органи и организације, оквири за развој	31
- Пионирска места натуризма:	
Раб, Корчула, Јеролим и остала	40
- Прва деценија Коверсаде	52
СЕДАМДЕСЕТЕ	59
- Туризам као услов за сјајну деценију натуризма	59
- Социјалистичко друштво, нагота и општа слика натуризма у Југославији	66
- Натуристички капацитети и економски значај	81
- Тринаести конгрес Међународне натуристичке федерације у „Коверсади“ (1972)	87
- Натуризам у Истри	96
- Натуризам у Кварнеру и Далмацији	124
- Натуризам у Црној Гори	133
- Римокатоличка црква у Југославији као противник натуризма	140
- Анкета за натуризам и против натуризма	147

ОСАМДЕСЕТЕ	151
- Туризам и криза осамдесетих	151
- Натуризам и информативно-пропагандна делатност Југославије	171
- Натуризам у Истри	188
- Натуризам у Кварнеру и Далмацији	200
- Натуризам у Црној Гори	209
- Двадесет први конгрес Међународне натуристичке федерације у „Монсени“ (1988)	216
- Криза натуризма у Југославији	219
НАТУРИСТИ	240
- Утисци иностраних натураста	240
- Организације и делатност југословенских натураста	249
- Анкете о структури натураста и преглед натуризма	274
ПРИЛОЗИ.....	281
ЗАКЉУЧАК.....	289
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	297
О АУТОРУ	325
РЕГИСТАР ИМЕНА	329
SUMMARY	333